

University of Groningen

Life and loyalty

Dijkstra, Klaas

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1992

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Dijkstra, K. (1992). *Life and loyalty: a study of the socio-religious culture of Syria and Mesopotamia in the Greco-Roman period*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Dutch Summary

Aramese votiefinscripties gevonden in en rond de Syrisch-Mesopotaamse steppe bevatten dikwijls de formule 'l hyy, voor het leven van. Het merendeel ervan dateert uit de eerste drie eeuwen AD. Aangebracht op beelden, altaren, bouwwerken of delen daarvan, en doorgaans geplaatst in tempels of andere locaties met een sacrale functie, wordt met behulp van de formule een relatie gelegd tussen de dedicant(en) en degene(n) voor wiens (wier) leven het betreffende object op die plaats wordt opgericht. De sociale context is derhalve medebepalend voor de betekenis van de inscriptie. De formule heeft een voorloper in het Akkadische *ana balatu*, die hier verder buiten beschouwing blijft, en kent contemporaine equivalenten in het Griekse *ὑπὲρ σωτηρίας* en *ὑπὲρ ὑγείας* en het Latijnse *pro salute*, waaraan aandacht wordt besteed voor zover het gaat om voorbeelden uit dezelfde regio. Getracht is na te gaan wat de aard is van de relatiepatronen die in deze inscripties voorkomen. Gezien de specifieke sociale structuur van de regio, die mede wordt bepaald door het interactieproces tussen steppe- en stadsbewoners, is aansluiting gezocht bij de resultaten van recent cultureel-anthropologisch onderzoek in dit gebied en historisch onderzoek dat hierop is geënt. Hiermee hangt direct samen de vraag naar de sociaal-religieuze functie van de betreffende votiefoffers. De meest adequate benadering is om, conform onder meer het werk van de Amerikaanse anthropoloog C. Geertz en de met name in Frankrijk tot bloei gekomen methode waarin bij het beschrijven van historische culturele verschijnselen wordt gevraagd naar de 'expérience vécu' en 'les mentalités collectives', het fenomeen 'religie' op te vatten als intrinsiek deel van het meer omvattende begrip 'cultuur'. Aangezien grote delen van het Nabije Oosten in de eerste drie eeuwen AD direct onder het gezag van Rome vallen of daarmee nauw zijn gelieerd is vervolgens aansluiting gezocht bij heersende opvattingen over de functie van 'religie' in het Imperium Romanum.

De sociale structuren van de segmentaire of tribale samenlevingen van het antieke Nabije Oosten en het Imperium Romanum worden gekenmerkt door de alles overheersende rol van genealogieën en verwantschapstermini. Verwantschapsterminologie, met name de termen *broers* en *zonen*, kan als regel naast *descriptief* ook *classificatorisch* van aard zijn. Ingeval van het laatste, wordt de betreffende term doorgaans nader bepaald, bijv. *leden (zonen) van de karavaan, bny šyrt*. Een tribale eenheid of een stam wordt aangeduid als *zonen van X, bny X*, waarbij X voor van alles kan staan maar meestal een eigenaam is. Soms wordt een stam omschreven als *phd bny X, de stam van de zonen van X*. In een samenleving waarin groepen van welke samenstelling dan ook worden geconcipeerd als 'zonen van X' wordt de aard van de sociale relaties die de leden binnen een dergelijke groep met elkaar onderhouden gerelateerd aan die welke vigeert tussen biologische broers. Aangezien tribale eenheden kunnen worden aangeduid als 'zonen van X' waarbij X staat voor een eigenaam, is het niet altijd duidelijk en vaak niet te achterhalen of het gebruik van de verwantschapstermini classificatorisch dan wel descriptief is, hoewel uiteraard de zonen van een vader tegelijk de kleinst mogelijke tribale eenheid vormen. Doorgaans echter kent een tribale eenheid naast een aantal bloedverwanten een aanwas van

cliënten en slaven die alle worden begrepen onder de aanduiding 'zonen van X'. Gegeven de prominente rol van verwantschapstermini bij het ordenen van de samenleving, is het belang van genealogieën welhaast vanzelfsprekend. Naast het laten afstralen van het in vroegere generaties verworven prestige op latere, vervullen ze een belangrijke rol bij het definiëren van de grootte van een tribale eenheid. Hoe langer de genealogie, des te meer groepen en individuen onder de paraplu van een gemeenschappelijke 'voorvader' worden bereikt of gerecruteerd. Een ander opmerkelijk verschijnsel is dat de tribale elite, mede gezien haar publieke rol, de neiging vertoont zich te vestigen in politiek-administratieve en religieuze centra. Hoewel de relatie met de veelal als nomaden rondtrekkende achterban in de regel *de facto* meer weg heeft van een patroon-client verhouding, blijven termen van verwantschap in zwang om haar te beschrijven, omdat ze direct van invloed zijn op de aard van de relatie. Het is niet voor niets dat ook in reële patroon-client verhoudingen verwantschaps- en vriendschapsterminologie een belangrijke ideologische functie vervult.

In de samenleving(en) van het Imperium Romanum spelen verschijnselen als *philotimia* (Brown 1978) en *euergetisme* (Veyne 1990) een prominente rol. *Euergetai* doen hun best om elkaar de loef af te steken omwille van de naam van de stad en de faam van zichzelf door middel van exorbitante schenkingen, bijv. van tempels en andere openbare gebouwen; objecten die vanwege de intrinsieke kwaliteit van duurzaamheid zich uitstekend lenen tot dit doel. Wordt 'euergetisme' gekenmerkt doordat het ultieme motief van de weldoener vrijgevigheid zonder aanzien des persoons is, 'patronaat', een ander belangrijk fenomeen in de samenleving(en) van het Imperium Romanum, wordt gekenmerkt doordat het op informele wijze een contract tussen twee personen, patroon en cliënt, of tussen een patroon en een groep personen, bijv. een thiasse, van ongelijke status regelt. Zoals de weldoener verwacht geëerd te worden op grond van zijn diensten aan de gemeenschap, zo verwacht de patroon van de cliënt als (weder)dienst voor zijn welwillendheid met name loyaliteit. 'Euergetisme' en 'patronaat' zijn derhalve exponenten van eenzelfde mentaliteit. In al de geschetste sociale relaties is het reciprociteitsbeginsel prominent aanwezig, zowel bij het initiëren van relaties als bij het in stand houden ervan. Daarbij levert het een belangrijke bijdrage aan de stabiliteit van de samenleving.

Gegeven deze maatschappelijke structuren en verschijnselen hangt de sociaal-religieuze functie van de betreffende votieoffers nauw samen met de economie van dienst en wederdienst eigen aan patroon-client relaties en relaties binnen een tribale groep. Daarbij geldt als regel dat hoe groter het object, des te meer prestige de dedicant voor zichzelf verwerft. Dit straalt vervolgens af of wordt gedirigeerd naar de begunstigen met behulp van de formule *voor het leven van*. Hoe groter of prestigieuzer het object, des te groter het morele appel op de begunstigen om loyaal te zijn aan de dedicant. Tegelijkertijd geldt: hoe groter of prestigieuzer het object, des te meer glorie valt de godheid aan wie het wordt opgedragen te beurt.

Het Aramese materiaal valt grofweg uiteen in drie grote clusters met elk een aantal eigenaardigheden. Om te beginnen zijn er Nabataese inscripties, die over het algemeen van iets oudere datum zijn dan die van de andere twee clusters. Ze zijn aangebracht op of verwijzen naar grote dedicatie-objecten als tempels en

in het oog
koning, me
stigten. He
van de leid
personele u
en het feit
moeten dez
Leden van
koningshuis

Vervolge
categorie o
votieoffers
aangetroffe
±25-40 cm
Anonieme
voor eeuwi
zonder uitz
termini. He
dan in de e
ver zelf, be
en 'vaders',
de dedicant
termini des
dat, meer o
religieuze u
geding is -
gevonden in
wordt besch
godheid van
van de beg
al de leden
de kleinste
pater famili
met echtge
hier descrip
tribale eenh
en aangezie
zonen van o
classificator
eenheid beg
zijn gerelate
dat het her
te houden.
de verwants

De dero
koningen e
personen d

in het oog springende altaren. Op een enkele uitzondering na vermelden ze de koning, meestal aangevuld met andere leden van het koninklijk huis, als begunstigden. Het Nabataese rijk is een federatie van tribale groepen. Als exponent van de leidende groep verenigt de koning de verschillende eenheden in een soort personele unie (Knauf 1986). Gezien het ostentatieve karakter van de dedicaties en het feit dat de notie 'gedenken' intrinsiek verbonden is met grote objecten, moeten deze inscripties voornamelijk worden opgevat als loyaliteitsverklaringen. Leden van de tribale elite geven uitdrukking aan hun verbondenheid met het koningshuis.

Vervolgens is er een Palmyreense cluster, die valt te splitsen in enerzijds een categorie die qua uiterlijk veel overeenkomst vertoont met de Nabataese votieoffers en anderzijds een categorie inscripties die vrijwel uitsluitend wordt aangetroffen op kleine brandofferaltaren ($\pm 50-75$ cm hoog; $\pm 25-40$ cm breed; $\pm 25-40$ cm diep) welke vrijwel zonder uitzondering zijn opgedragen aan de Anonieme God, zo genoemd omdat alleen zijn aansprektitel 'Hij wiens naam voor eeuwig gezegend is' bekend is. De begunstigden zijn in beide gevallen zonder uitzondering gelieerd aan de dedicanten door middel van verwantschapstermini. Het valt op dat de variatie aan termini in de tweede categorie groter is dan in de eerste. Bij grote dedicaties zijn de begunstigden, naast de opdrachtgever zelf, beperkt tot diens 'broers' en 'zonen', terwijl bij de kleine ook 'moeders' en 'vaders', 'echtgenoten' en 'echtgenotes', 'dochters', en de 'leden van zijn (i.e. de dedicant) huis' worden genoemd. Hierbij rijst onvermijdelijk de vraag of de termini descriptief dan wel classificatorisch van aard zijn. Op grond van het feit dat, meer dan grote, kleine objecten kunnen worden beschouwd als individuele religieuze uitingen waarbij alleen de relatie tussen dedicant en godheid in het geding is -hetgeen wordt bevestigd door het grote aantal kleine votiefaltaren gevonden in Palmyra-, en op grond van het feit dat de Anonieme God bij uitstek wordt beschreven als een god waarbij de persoonlijke relatie tussen dedicant en godheid van doorslaggevende betekenis is, en omdat, tenslotte, de rangschikking van de begunstigden een steeds ruimer wordende kring suggereert eindigend in *al de leden van zijn huis, bny byth klh*, waarbij 'huis' dient te worden opgevat als de kleinste sociale en economische eenheid in de samenleving bestaande uit *pater familias* met naaste verwanten als broers en zonen, eventueel aangevuld met echtgenotes en kinderen, cliënten en slaven, zijn de verwantschapstermini hier descriptief, ook al kan een dergelijke nucleus de kern vormen van een tribale eenheid. Aangezien 'religie' in hoge mate een tribale aangelegenheid is en aangezien de begunstigden bij grote objecten zijn beperkt tot de *broers* en *zonen* van de dedicant, wordt de indruk gewekt dat hier de gehanteerde termini classificatorisch van aard zijn, m.a.w. dat de dedicant de leden van zijn tribale eenheid begunstigt. Echter, wanneer de dedicant wordt geleid door motieven die zijn gerelateerd aan 'euergetisme' en 'patronaat', dan ligt het meer voor de hand dat het hem erom is te doen het verworven prestige binnen de directe 'familie' te houden. In dat geval zijn, met dezelfde restrictie als bij kleine objecten, hier de verwantschapstermini eveneens descriptief.

De derde cluster bestaat uit Hatreense inscripties. Hier kunnen zowel koningen en andere hoogwaardigheidsbleders als begunstigden optreden als ook personen die met de dedicanten zijn verbonden in termen van verwantschap.

Opmerkelijk is dat alleen in Hatra beelden van mensen als dedicatie-object kunnen dienen. Het gaat echter nooit om een beeld dat de dedicant of de begunstigde voorstelt, maar als regel om dat van een verwant of cliënt van de begunstigde. Anders dan in Palmyra, maar in overeenstemming met de Nabataeïse praxis, ontbreekt in Hatra de formule *lyqr, ter ere van*. Dit houdt in dat niet de intrinsieke kwaliteit van een beeld -het bewijzen van eer-, zoals in Palmyra waar het beeld de door de *lyqr*-inscriptie begunstigde persoon voorstelt, epigrafisch wordt ondersteund, maar dat in plaats daarvan het beeld de sociale relatie die met behulp van de formule *ʾl hyy* wordt gelegd, of bevestigd, op eigen wijze kracht bijzet. Een ander specifiek Hatreens fenomeen is het gebruik van de formule in korte graffiti-teksten waarin gewag wordt gemaakt van het bijdragen van (kleine) sommen gelds aan de bouw van tempels. Dit lijkt de toegankelijkheid om te participeren in een dergelijk bouwwerk te vergroten. Tenslotte kent Hatra een categorie begunstigten die elders niet wordt aangetroffen. Deze wordt omschreven als *wie hem* (i.e. de dedicant) *ook maar dierbaar is, mn dy rhym lh*. Er zijn goede redenen om aan te nemen dat het hier vooral om cliënten gaat.

Tenslotte is nagegaan in hoeverre incidentele vondsten van Aramese inscripties, alsmede vondsten van Griekse en Latijnse inscripties in grofweg hetzelfde gebied en uit ruwweg dezelfde periode, het tot nu toe geschetste beeld kunnen aanvullen en completeren. Het is opmerkelijk dat met name de Latijnse variant een prominente rol speelt in de cultus van de Romeinse keizer. In tegenstelling tot de Aramese inscripties moet in dit geval veelal betwijfeld worden of er daadwerkelijk sprake is van een sociale relatie tussen dedicant en begunstigde. De functie van de dedicatie met begeleidende inscriptie en haar kenmerkende formules is hier een afgeleide. Het gaat om loyaliteitsverklaringen aan het legitieme Romeinse gezag dat wordt verpersoonlijkt door de keizer. In christelijke context leeft de Griekse variant van de formule voort. Hoewel de begunstigten ook hier aan de dedicant kunnen worden gelieerd met behulp van verwantschapstermini, valt op dat in de andere categorie vooral kerkelijke functionarissen als zodanig optreden.

Doordat de sociale relaties die worden uitgedrukt in *ʾl hyy*-inscripties hetzij daadwerkelijk bestaan, hetzij worden begeerd, illustreert deze categorie inscripties de stelling van Geertz (1973b: 93) dat culturele patronen tegelijkertijd als model *van* en als model *voor* de 'werkelijkheid' kunnen dienen.